

שלושה בסירה אחת

אלה אילון

רימה שיכמנטר / חבר מנייר: עיתונות ילדים ישראלית בעשור הראשון למדינה, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב ויד יצחק בן-צבי, 2014 (תשע"ה), 238 עמודים

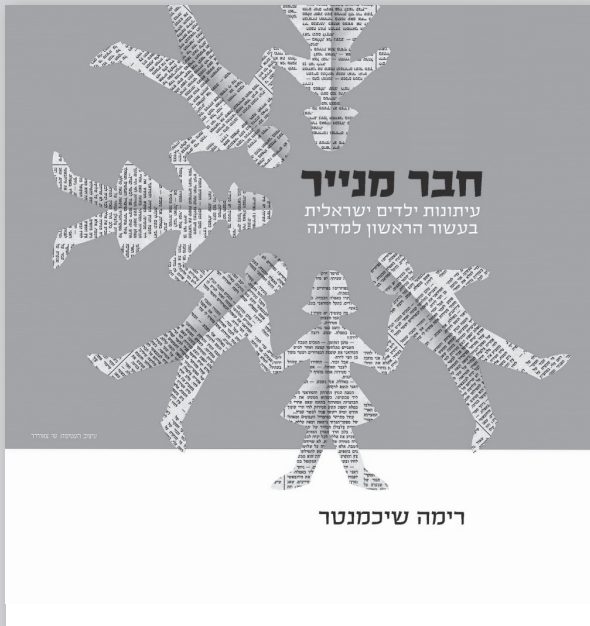
המדור "תבת הדאר" בעיתון **דבר לילדים**, עיתון הילדים והנוער של **דבר**, שימש ערוץ ישיר לתקשורת בין מערכת העיתון ובין הילדים והילדות שניסו לקחת חלק פעיל בכתיבת העיתון. באמצעות המדור פנתה מערכת העיתון לילדים ולילדות אשר שלחו אליה הצעות, שירים וחידות, והגיבה לדברים שנשלחו. כך, למשל, נכתב במדור שפורסם ב-11 במאי 1949:

שמעון ורשבסקי, ת"א: תודה על הצעותיך. נשתדל למלא את בקשותיך. [...] חיה ברגר, יסוד-המעלה: חידתך חלשה ולא תידפס. [...] למחבר השיר "החום גובר": מלבד שם השיר לא הצלחנו לפענח אף שורה של כתבך. גם את שמך לא.

המדור "תבת הדאר" ב**דבר לילדים**, כמו המדור "תבת דאר" במשמר לילדים, היה אחת הדרכים שבהן פעלו מערכות העיתונים העבריים הגדולים לילדים בעשור הראשון לקיום מדינת ישראל על מנת ליצור קשר עם קוראיהם הצעירים, ושאותן מונה רימה שיכמנטר בספרה הנגיש והקריא **חבר מנייר: עיתונות ילדים ישראלית בעשור הראשון למדינה**. במוקד ספרה של שיכמנטר ניצבים שלושה עיתונים, **דבר לילדים**, **משמר לילדים** ו**הארץ שלנו**. עיתונים נוספים לילדים יצאו בתקופה הנחקרת, אך הספר מתמקד בשלושת עיתוני הילדים הפופולריים ביותר, אשר ייצגו מגזרים שונים של החברה היהודית, הציונית, החילונית ודוברת העברית במדינת ישראל. שיכמנטר בוחנת את הייצור, ההפצה והצריכה של עיתונים אלה, החל בנפשות הפועלות במערכות העיתונים והקשר הרשמי והלא-רשמי למפלגות (מפא"י, מפ"ם והציונים הכלליים בהתאמה), וכלה בתוצר המוגמר:

אלה אילון היא דוקטורנטית בבית-הספר להיסטוריה באוניברסיטת תל אביב. מחקרה עוסק ביתמות וביתומים בקהילה היהודית בפלשתינה-א"י ובמדינת ישראל.

דוא"ל: ella.ayalon@gmail.com

גיליונות העיתונים שנשלחו למנויים בדואר או נמכרו בדוכני עיתונים. נושא עיקרי ומעניין בספר זה הוא מערכות היחסים שרקמו העיתונים עם קוראיהם הצעירים, יחסים שנבעו מתפישות שונות של הילדים כסוכנים פוליטיים וכשותפים אפשריים בהכנת העיתון.

חבר מנייר הוא מחקר קלסי בשדה מחקר התרבות לילדים ולנוער, ונשען על שתי הנחות יסוד מקובלות בשדה זה: ראשית, מבוגרים מייצרים לילדים "מוצרי תרבות", מתוך מחשבה שהם מעצבים את דור העתיד של החברה שאליה הם משתייכים. משום כך, מן התרבות המיוצרת בשביל ילדים ונוער ניתן ללמוד מהן שאיפות החברה לגבי עתידה. שנית, היות שילדים ונוער לרוב אינם רוכשים בעצמם את מוצרי התרבות אשר מבוגרים ייצרו בשבילם, על התרבות שצורכים ילדים ונוער למצוא חן גם בעיני המבוגרים, שמשלמים בעבורה ומאשרים את צריכתה. עיתוני הילדים ששיכמנטר חוקרת הם מקרה מבחן מורכב ומעניין, מפני שמערכות העיתונים פעלו על מנת לשתף ילדים ונוער במלאכת העיתון וליצור קהילת קוראים נאמנה, הדורשת בהגדרה תחושת שיתוף. מערכת יחסים זו כללה מצד אחד מבוגרים (חברי מערכות העיתונים) שבחרו במועד ובמוצרה לשתף קוראים צעירים במלאכת העיתון, ומצד שני ילדים ובני נוער, שהשתתפו בעקביות בכתיבה לעיתון ובהצעות לשיפורו. בשל כך, עיתוני הילדים היו תוצר של רב-שיח בין המבוגרים שבמערכות העיתונים ובין ילדים ובני נוער ממשיים, ולא רק דיאלוג בין מערכות העיתונים ובין "קהל קוראים" אידאלי ומדומיין.

הספר **חבר מנייר** מבוסס על עבודת הדוקטור של שיכמנטר, המלמדת בתוכנית למחקר תרבות הילד והנוער באוניברסיטת תל-אביב, ומשמשת כאחת מעורכות כתב העת **עולם קטן** לחקר ספרות ילדים ונוער. הספר מתחיל בסקירה של העיתונים, העורכים, הכותבים (וגם המאירים, אם כי הם אינם במוקד הספר), ודן במערכות היחסים שהתקיימו בין מערכות העיתונים השונות ובשאלת השיוך הפוליטי של כותבים שונים. שאלה זו רלוונטית, שהרי העיתונים היו מזוהים פוליטית ומפלגתית, אך עם זאת היו כותבים רבים שפרסמו ביותר מעיתון אחד. בהמשך נסקרים היבטים שונים של קהל הקוראים: תפוצה (כמותית, בחלוקה גאוגרפית), גיל הקוראים, ושיוכם המובהק לקבוצת "הותיקים" בארץ, לעומת קבוצת "העולים החדשים".

הספר מניח כי עיתוני הילדים העבריים הגדולים שיצאו במדינת ישראל בעשור הראשון לקיומה ייצגו מגזרים שונים של החברה היהודית, הציונית, החילונית ודוברת העברית, ולכן ביטאו תפישות מגזריות שונות. תפישות אלה נגעו בין היתר לעיתונות, לקשר עם הקוראים ולקשר הרצוי בין ילדים ובין פעילות פוליטית. בהתאם, הפרק השלישי עוסק בשאלת השיוך הפוליטי של העיתונים, שהיה ברור ורשמי **בדבר לילדים** וב**משמר לילדים** – עיתונים אלה השתייכו ל"עיתון אם" בעל הזדהות מפלגתית מפורשת, מפא"י ומפ"ם בהתאמה. **הארץ שלנו**, שהשתייך גם הוא ל"עיתון אם", **הארץ**, היה מזוהה עם הציונים הכלליים, אך לא נתמך כלכלית על-ידי המפלגה. בשל השיוך הפוליטי ניתן לאתר בעיתונים אלה סימנים לשינויים החברתיים, הערכיים והכלכליים שעברה החברה הישראלית (בעיקר ביחס לעברה של חברה זו כחברת "יישוב חדש", עד קום המדינה). בין שינויים אלה מונה שיכמנטר ירידה בחשיבות הקולקטיב, שינויים בשוק ההוצאה לאור, והאחדה של החברה היהודית הממוגזרת. שינוי חשוב נוסף שנשקף ב**משמר לילדים** הוא התרחקותה של מפ"ם מברית-המועצות במהלך שנות ה-50, והפיכתה למפלגת קואליציה.

הפרק הרביעי בספר נוגע בכמה שאלות עקרוניות בכתביה לילדים בשנים אלה: מהו תפקידו של הילד כסוכן פוליטי? האם יש לערב ילדים ונוער בשאלות אקטואליות, מקומיות ועולמיות, ולקרוא להם לפעולה? מהי מידת המגויסות הראויה בטקסטים לילדים? אילו סוגים של פעולה פוליטית יש לעודד בקרב ילדים? שיכמנטר מראה בפרק זה כי בתחילת העשור הראשון למדינת ישראל, **משמר לילדים** ו**דבר לילדים** עסקו באקטואליה דרך קבע, ואילו **הארץ שלנו** נמנע מכך. ביטויי העיסוק הפוליטי-אקטואלי ב**משמר לילדים** ו**בדבר לילדים**, טוענת שיכמנטר, נבדלו זה מזה בהתאם לעמדתה של מפלגת האם: **דבר לילדים** הציג מדיניות קונצנזואלית

שתאמה את מדיניות הממשלה, ואילו **משמר לילדים** הציג מדיניות אופוזיציונית נוקשה, שהלכה והתרככה עם השנים, בהשפעת משבר האמון של מפ"ם עם ברית-המועצות (משבר שהחל במשפטי פראג בנובמבר 1952), עד הצטרפותה של מפ"ם לממשלה באוגוסט 1955. כפי שהראתה יעל דר במחקרה, העיסוק בשאלת המגויסות הפוליטית בעיתונות ילדים בעברית החל לפני קום מדינת ישראל.

בפרק הבא בספר מעלה שיכמנטר על נס את חדשנותו של **הארץ שלנו**, אשר דגל במוצהר – מגילוינו השני – בדרישה עם קוראיו, ועודד אותם לכתוב לעיתון, לבקר אותו ולהציע דרכים לשיפורו. דברי הילדים פורסמו בעיתון, וכך גם דיונים מתמשכים במדורים שיועדו לכך. שיכמנטר טוענת כי מדיניות זו חלחלה במהלך העשור לשני העיתונים האחרים, אם כי במידה פחותה מאשר זו שיושמה בה**ארץ שלנו** בתחילת העשור. מתיאורה עולה כי בפועל התקיים יחס הפוך בין מידת המעורבות הפוליטית והבקיאות האקטואלית שעודד עיתון מסוים, ובין מידת המעורבות של הילדים בעיתון עצמו. כך, **משמר לילדים**, אשר מדור חדשות החוץ הנחרץ שלו עסק תכופות במלחמת קוריאה ובמלחמה הקרה, לא עודד כתיבה של ילדים כ"עיתונאים צעירים" וכמעורבים בעבודת המערכת, ואילו **הארץ שלנו**, אשר מיעט לעסוק באקטואליה ונמנע מקריאה לפעולה פוליטית של קוראיו, עירב אותם במידה רדיקלית כמעט בכתיבת העיתון. ראייה חשובה למידת החופש והשיתוף שה**ארץ שלנו** נתן לילדים – בעיקר בתחילת שנות ה-50 – היא מדור הדעות, שבו פורסמה גם ביקורת שלילית כלפי העיתון והנכתב בו. כלומר, באופן אירוני, דווקא **הארץ שלנו**, שלא עודד ילדים לפעילות פוליטית מסוג מסוים ומיעט לעסוק באקטואליה, הוא אשר דחף ילדים למעורבות פעילה ולהבעת דעה במסגרת קהילת הקוראים שלו. לעומת זאת **משמר לילדים**, העיתון הפוליטי והמגויס ביותר מבין השלושה, אף לא יזם מפעל של "עיתונאים צעירים", מתוך הנחה שתפקידו של העיתון אינו לטפח עיתונאים.

בפרק השישי מנתחת שיכמנטר את ההנחיות שנתנו מערכות העיתונים לילדים כיצד לכתוב ולשלוח אליהן שירים, סיפורים וחידות. השורות המעטות שציטטתי, מ"תבת הדאר" **בדבר לילדים**, הן דוגמא לדרך שבה אכפו מערכות העיתונים את אמות המידה הערכיות והאסתטיות שלהן על הטקסטים שנשלחו אליהן. בפרק זה מתמודדת שיכמנטר עם שאלה מתודולוגית מרכזית בחקר הילדות: כיצד מאתרים את קולם של הילדים, ובמיוחד בטקסטים שנבחרו ונערכו על-ידי מבוגרים? האם קולם של ילדים ומבוגרים בהכרח שונה ונפרד? וגם: האם ניתן לאתר קול לילדי הסותר את הקול שמבקשים המבוגרים להציג? לשאלה

האחרונה עונה שיכמנטר בחיוב, ומסתמכת הן על התגובות לפניות הילדים (כמו במדור "תבת הדאר"), והן על ניתוח של שני טקסטים, פרי עטם של ילדים, שנדפסו בעיתוני התקופה, ובו זמנית תואמים וסותרים את המקובל בכתובה בעיתוני הילדים.

האופן שבו הוצג אזור הנגב בשלושת עיתוני הילדים עומד במרכזו של הפרק השביעי, ומשמש כמקרה מבחן השוואתי בין העיתונים לאורך העשור הראשון למדינה. שיכמנטר טוענת ששלושת העיתונים הציגו את הנגב בצורה כמעט אחידה. בפרק השמיני נידונה תפקידה של עיתונות הילדים בתקופה זו כבמה ספרותית, תוך ניתוח סוגת הריאליזם הסוציאליסטי ומקרה המבחן של "דפי תמר", סיפור בהמשכים מאת דבורה מוסזון (לימים דבורה עומר, ילידת 1932) שהתפרסם ב**דבר לילדים** בין השנים 1957-1962. סיפור זה נכתב כיומן של ילדה (ולאחר מכן נערה) קיבוצניקית מצפון הארץ, ועסק בחיי היומיום שלה, בקיבוץ ובה עצמה. שיכמנטר טוענת כי שפת הסיפור שילבה בין סלנג "ילדי" ו"צברי" בן התקופה לבין מילים ממשלב גבוה. שפה "מעורבת" זו הייתה אמורה לייצג נאמנה את לשון הכתיבה של הילדה תמר, "כותבת" היומן. השפה והתכנים (הנוגעים לקיבוץ, אך גם לחיי פרט) שב"דפי תמר" שכנעו וריתקו את הקוראים והקוראות הצעירים של **דבר לילדים**, ומאוחר יותר את קוראי הגרסה שנדפסה בסדרת ספרים פופולרית.

ממחקה של שיכמנטר עולה כי תכנים, שפה במובנה הרחב (משלב, שפה עיצובית, אוצר מילים וכו'), הקשר הרצוי בין הציבורי לפרטי, והיכולת "לשכנע" ילדים וילדות העסיקו רבות ובאופן מודע את מערכות שלושת העיתונים הגדולים לילדים בשפה העברית, **דבר לילדים**, **משמר לילדים** וה**ארץ שלנו**, במדינת ישראל בעשור הראשון לקיומה. פועלן של מערכות עיתונים אלה, הגדרת דרכן האידאולוגית והאסתטית, הדרכים שבהן פנו אל הקוראים הצעירים ושבזרתן ניסו לבנות לעיתון קהילת קוראים נאמנה – כל אלה הם לב לבו של הספר **חבר מנייר**, המתחקה אחר קווי השוני והדמיון בין שלושת העיתונים בתוכן, באידאולוגיה ובסגנון, בהקשר ההיסטורי שבו יצאו לאור. ככלל, טוענת שיכמנטר, למרות השונות הרבה ביניהם בתחילת העשור, שלושת עיתוני הילדים הלכו ודמו זה לזה במהלכו.

מחקה של שיכמנטר הוא מחקר יסודי וחשוב, המצטרף למחקרים הנוגעים לילדות ולתרבות הילד בהקשר הציוני-ארצישראלי במחצית הראשונה של המאה העשרים, ובעיקר למחקריהן של חוקרות תרבות הילדים והנוער, זוהר שביט ויעל דר. הוא ממלא חסר בתחום, וזאת משום שהוא עוסק במוסדות חברתיים חשובים – עיתוני הילדים הגדולים –

אשר השפיעו באופן שלא ניתן לאומדו על חוויית הילדות של ילדים רבים ועל שדה ספרות הילדים והנוער. ספר קריאה זה כתוב באופן שיטתי ועקבי, תוך התייחסות מפורשת לדברים שניתן ללמוד ושלא ניתן ללמוד מן המקורות הראשוניים שעמדו לרשות שיכמנטר. מסיבות אלה ספר זה יעניין חוקרות וחוקרים מתחומים רבים, ובעיקר את העוסקים בהיסטוריה של שנות ה-50 במדינת ישראל ובמחקר תרבות הילד והנוער. בנוסף, לספר זה מחקרים משלימים אפשריים רבים: זיכרונות של קריאה ועיסוק בעיתונות הילדים, מחקר מעמיק של השפה החזותית של עיתונות הילדים והמבוגרים, והיחס של מערכת החינוך ותנועות הנוער בתקופה לקריאה ולכתיבה בעיתונים אלה.

לצד מילוי הצורך המחקרי הברור בתחום תרבות הילד והנוער בחברה הישראלית בשנות ה-50, הספר מותיר כמה סוגיות מחקריות פתוחות, הרלוונטיות לטיעונים המועלים בו. אחת מהן נוגעת לעיתוני ילדים ונוער במגזרים אחרים, ובעיקר **הצופה לילדים**, שהתפרסם החל בשנת 1947 ונועד לילדי תנועת "המזרחי". האם עיתון זה עבר תהליכים דומים באותן שנים? כיצד תפשו חברי המערכת את תפקידם ומעמדם? כיצד שותפו הקוראים הצעירים במלאכת העיתון? מה ניתן ללמוד מן ההבדלים ומקווי הדמיון העיצוביים, התוכניים והפוליטיים בין עיתון זה ל**דבר לילדים**, **משמר לילדים** וה**ארץ שלנו**? סוגיה נוספת אשר אינה מקבלת מענה בספר, ונוגעת אף היא לפוליטיזציה ולממלכתיות, היא יחסם של העיתונים לצבא ולמלחמה: כיצד הוצגו צה"ל והארגונים הלוחמים במלחמת העצמאות בעיתונים השונים? כיצד הוצגו חיילות, חיילים ושירות צבאי? כיצד הוצגו מוות במלחמה?

הספר **חבר מנייר** בוחן את שלושת עיתוני הילדים הגדולים בעברית בישראל בעשור הראשון לקיומה, את שיקולי המערכת השונים ואת העיתונים עצמם. הוא מנתח את מערכת היחסים שרקם כל עיתון עם קהל קוראיו. שיכמנטר מתמודדת בצורה גלויה עם אחד הקשיים העיקריים של כתיבה היסטורית על ילדות – איתור הקול הילדי וזיקוקו. היא עושה זאת באמצעות עיסוק במערכת היחסים הרב-צדדית שהתקיימה בין כל מערכת עיתון ובין קוראיה, ובמשתמע גם עם רוכשי העיתון (אשר ניתן לשער שהיו ברובם מבוגרים). בנוסף, שיכמנטר דנה במדורים שכתבו ילדים, ומנתחת את התמות הנפוצות ואת החריגות מן התמות האלה – בין שפורסמו, או שכותביהן "נזופו" על-ידי מערכת העיתון. לצד חוקרות וחוקרים, ספר קולח זה יעניין גם ילדות וילדים לשעבר, אשר קראו את **משמר לילדים**, **הארץ שלנו** ו**דבר לילדים** בילדותם ובנעוריהם ומתעניינים בהקשר ההיסטורי של עיתונים אלה, ושל ילדותם.

PALGRAVE STUDIES IN THE HISTORY
OF SOCIAL MOVEMENTS

Teachers and the Struggle for Democracy in Spain, 1970–1985

Tamar Groves

וכיצד עודדו שינויים אלה יצירת דעת קהל ביקורתית ומסגרות חדשות לפעילות פוליטית וציבורית. ספרה של תמר גרובר, העוסק בפעילותה של תנועת המורים הספרדית במהלך שנות המעבר לדמוקרטיה, משתייך ללא ספק לזרם ההיסטוריוגרפי השני. הספר מסתמך על מגוון רחב של מקורות ראשוניים (ביניהם ניירות עמדה, פרסומים פדגוגיים ותכתובות פנימיות של ארגוני המורים השונים, חומרי לימוד וראיונות עם מורים, הורים ותלמידים לשעבר) ומראה כיצד במהלך שנות ה-60 הבשילו שורה של יוזמות פדגוגיות אשר הדגישו את תפקידם של המורים כסוכנים של שינוי חברתי, נשענו על מתודות הוראה מתקדמות, וביקשו להפוך את הכיתה למרחב של דיאלוג והתנסות דמוקרטית. מחקרה של גרובר מתמקד בפעילותם של איגודי מורים וארגונים למען רפורמה פדגוגית באזורי מדריד וסלמנקה, אך בה בעת הוא מספק פנורמה רחבה של מערכת החינוך הספרדית משלהי שנות ה-60 ועד לשנת 1985.

רשתות מקצועיות, קהילות אזרחיות ותהליכי דמוקרטיזציה: תנועת המורים ותהליך המעבר לדמוקרטיה בספרד

ענבל עופר

Tamar Groves / **Teachers and the Struggle for Democracy in Spain, 1970-1985**, London: Palgrave Macmillan UK, 2014, 267 pp.

מותו של הגנרל פרנסיסקו פרנקו, ב-20 בנובמבר 1975, הביא לקצו את אחד המשטרים הדיקטטוריים הארוכים והיציבים שידעה אירופה במהלך המאה העשרים. משטר זה צמח על חורבות מלחמת האזרחים הספרדית (1936-1939) והתבסס על שיתוף פעולה ארוך-טווח בין כוחות הצבא, ראשי הכנסייה הקתולית ותנועת הפלנחה הספרדית (Falange Española). עם מותו של הגנרל החל תהליך המעבר לדמוקרטיה (Transición), שחוקרים רבים ראו בו מודל להליך פוליטי מוסדר: שינוי מבני וחוקי עמוק ומקיף אשר התבצע בחסותו של המלך הואן קרלוס ה-1, תוך כדי משא ומתן בין המגזרים הרפורמיסטיים שבשורות הדיקטטורה לשעבר ובין כוחות האופוזיציה הדמוקרטית.

עד לאמצע שנות ה-90 של המאה העשרים, מרבית הספרות המחקרית שדנה בתהליך המעבר לדמוקרטיה התמקדה בתפקיד שמילאו מוסד המלוכה הספרדי והמפלגות הפוליטיות בשמאל ובימין בתקופה זו. בשלהי שנות ה-90 החלו להופיע מחקרים רבים יותר ויותר אשר עסקו במה שהוגדר כ"התעוררות" החברה האזרחית בספרד. מחקרים אלה בחנו דפוסים שונים של התאגדות ופעילות קולקטיבית אשר התפתחו במרחב העירוני והכפרי בחסותן של תנועות הפועלים הספרדית, תנועת הסטודנטים וזרמים רפורמיסטיים בשורות הכנסייה הקתולית. גל המחקר החדש התמקד בתהליך המעבר לדמוקרטיה "מלמטה" ומתוך הזווית המקומית. חוקרים כגון ויקטור פרס דיאס (Pérez Díaz), כרמה מולינרו (Molinero) וחווה אלברז חונקו (Álvarez Junco) הדגישו את חשיבות השינויים הכלכליים והתרבותיים שעברה החברה הספרדית במהלך שנות ה-60

ד"ר ענבל עופר מלמדת במחלקה להיסטוריה, פילוסופיה ומדעי היהדות באוניברסיטה הפתוחה. היא מתמחה בהיסטוריה ספרדית מודרנית ובהיסטוריה אורבנית. ספרה *Claiming the City/ Contesting the State: Squatting, Community Formation and Democratization in Spain (1955-1986)* עומד לצאת לאור בקרוב.

inbalof@openu.ac.il :וא"ל

מגזרים מסוימים בשורות תנועת המורים שאפו לביסוסה של דמוקרטיה ישירה או רדיקלית. הם דחו את עקרון הייצוג הפוליטי והמקצועי כפי שזה בא לידי ביטוי בחוקה החדשה (1978), וביקשו להעביר את מוקדי קבלת ההחלטות בתחום המקצועי, החינוכי והפוליטי לידי המגזרים האזרחיים הרלוונטיים. בעבור מורים אלה, הערוץ האמתי לפעילות דמוקרטית היה אספת החברים ולא הקלפי. מעניין במיוחד בהקשר זה הוא החלק השני של פרק 2, המנתח את יחסן של התנועות לחדשנות פדגוגית לחוק החינוך הכללי ולפרויקט הרפורמה החינוכית של הממשלה הסוציאליסטית (1985). החוק הראשון אמנם התפרסם בשנת 1970, כחמש שנים טרם מותו של הדיקטטור, אך אימץ מגמות חדשות בכל הנוגע לעקרון ההוראה הפעילה ולמעמד המקצועי של המורים.

לסיכום, ספרה של תמר גרובס מהווה תוספת חשובה לקורפוס המחקרי הקיים על אודות תהליך המעבר לדמוקרטיה. גרובס מנתחת את התפקיד שמילא מגזר מרכזי בחברה הספרדית בתקופה זו ומצביעה על כיוונים חדשים לחקר תהליך המעבר עצמו. בנוסף, שני הפרקים האחרונים בספר (העוסקים בתנועת המורים באזורי הכפר שסביב העיר סלמנקה) מסייעים בהבנת הרקע החברתי, הכלכלי והתרבותי לתהליך המעבר לדמוקרטיה באזור אשר כמעט ולא נחקר עד כה, ומאירים היבטים מרכזיים במבנה הקהילות הכפריות, היחסים החברתיים בתוכן, ומעמדן של המורים בקרבן.

מחקרה של גרובס ממקם את תנועת המורים הספרדית ביחס לשלושה מוקדי התנגדות ומאבק: זה של תנועת הפועלים, זה של תנועת הסטודנטים, וזה של תנועת השכונות אשר צמחה במרחב העירוני הספרדי החל משנת 1968. גרובס מנתחת את האופן שבו הושפעה תנועת המורים מדפוסי הפעילות והמחאה של תנועת הפועלים הספרדית כפי שהללו התפתחו מאז גל השביתות התעשייתיות הגדולות (1962-1965). דוגמא בולטת להשפעה זו ניתן לראות באימוץ הפורמט של אספות החברים (asambleas) – אספות שבמסגרתן נידונו הסוגיות הבוערות שעל סדר יומו של כל איגוד, מתוך שאיפה להגיע לקונצנזוס באשר לדרכי הפעולה העתידיות. לצד האספות פיתחה תנועת המורים גם מנגנונים ייחודיים לה, כגון מסמכי העמדה (alternativas), שבמסגרתם פורסמו המטרות ותפישות העולם של כל אחד מאיגודי המורים המרכזיים. בספרה מדגימה גרובס כיצד התאפשרה הבשלתן של יוזמות פדגוגיות שונות (בעיקר המודל של רוזה סנסט [Sensat] בברצלונה ו"תנועת בית-הספר המודרני", בהשראת המחנך הצרפתי סלסטן פרנה [Freinet], שמרכזה היה בוולנסיה) בצל תהליכים מואצים של צמיחה כלכלית ועיור. בתנאים אלה, ועל רקע הרצון ההולך וגובר של קבוצות באוכלוסייה הספרדית לחרוג מן המודל החינוכי השמרני והסמכותי שביססה הדיקטטורה, קמו בשנות ה-60 ארגונים חדשים להכשרת מורים אשר שאבו רבות מן המסורת החינוכית הדמוקרטית של תקופת הרפובליקה השנייה בספרד (1931-1936).

חלק מאיגודי המורים וההורים שפעלו לקידום יוזמות לחדשנות פדגוגית זכו להכרה רשמית של השלטונות בחסותו של "חוק ההתאגדות" (Ley de asociaciones) שפרסמה הדיקטטורה בשנת 1964. חוק זה אפשר – לראשונה מאז מלחמת האזרחים – את קיומן של התאגדויות אזרחיות בעלות אופי א-פוליטי מחוץ לשורות תנועת הפלנחה, וזאת כל עוד לא ערערו הללו על ההתאגדות המקצועית במסגרת הסינדיקטים הקיימים (איגודי עובדים אנכיים שהוקמו בחסותה של המדינה ושפעלו במטרה לייצג ולפקח על העובדים, המנהלים ואנשי המקצוע בכל תעשייה או שדרה מקצועית). האיגודים החדשים אשר פרחו בספרד במהלך המחצית הראשונה של שנות ה-70 סיפקו מסגרת לשכנים, להורים לתלמידי בית-ספר, לסטודנטים, ולקבוצות מקצועיות שונות שפעלו מתוך המערכת הפרנקיסטית על מנת להרחיב את ערוצי המוביליזציה הפתוחים בפני האזרחים. על רקע הספרות העוסקת בהיבט זה מנתחת גרובס את האופן שבו יוזמות לרפורמה חינוכית, אשר צמחו ברמת השטח הן במדריד והן בסלמנקה, עיצבו את החזון הדמוקרטי של המורים שהיו מעורבים במאבק ליישומן. אחת מתרומותיו המשמעותיות ביותר של הספר נוגעת ליכולתה של המחברת להצביע על הפרשנויות השונות שניתנו למושג "דמוקרטיה" בצלן של התנסויות אלה.

German Soldiers in Colonial India

Chen Tzoref-Ashkenazi

Number 10

שפעלו בהודו הבריטית בשלהי המאה השמונה-עשרה. צורף-אשכנזי כתב באוניברסיטת תל אביב את עבודת הדוקטור המרתקת שלו על הפילוסוף הגרמני פרידריך פון שלגל (Schlegel, 1772-1829). בעבודתו ניתח את ספרו המשפיע של שלגל על אודות שפתם וחוכמתם של ההודים (*Ueber die Sprache und Weisheit der Indier*, Heidelberg: Mohr und Zimmer, 1808), אשר נחשב למניפסט המרכזי שנכתב בגרמניה במאה התשע-עשרה על הודו ועל תרבותה. לדבריו של צורף-אשכנזי, עניינו בחיילים הגרמנים בהודו התעורר לאחר שהתוודע לכך שאחיו הבכור של פרידריך, קארל-אוגוסט פון שלגל, השתתף כגאוגרף צבאי במשלחת שיצאה מהנובר להודו ואף מצא את מותו במדראס (Madras), צ'נאי בימינו) בשנת 1789 (עמ' vii).

ספר זה סוקר מכתבים, מאמרים עיתונאיים, יומני מסע ומחקרים שנכתבו בידי אנשי המשלחות הצבאיות מהנובר אשר שירתו את האימפריה הבריטית בהודו ולחמו למענה במספר קרבות בשנות ה-80 וה-90 של המאה השמונה-עשרה. כידוע נסיך הנובר, גאורג לודוויג, הפך בשנת 1714

חיילים גרמנים בהודו הקולוניאלית

אייזיק לובלסקי

Chen Tzoref-Ashkenazi / **German Soldiers in Colonial India**, London: Pickering & Chatto, 2014, 237 pp.

התחלתה של המעורבות הגרמנית העמוקה בהודו ובתרבותה קשורה לנסיבות הייחודיות של ההיסטוריה הגרמנית במחצית השנייה של המאה השמונה-עשרה, ולמאבקם של פילוסופים, משוררים ומחזאים להשתחרר מההגמוניה התרבותית הצרפתית. החיפוש אחר מקורות השראה חדשים הפך ל"דיבוק" של ממש עם כיבושי נפוליאון בתחילת המאה התשע-עשרה, והעניין האקדמי והתרבותי ב"אורינט" זוהה עם בניית הזהות הלאומית הגרמנית החדשה. זו הוגדרה במידה רבה באמצעות התנגדות לערכי הכובש הצרפתי ונזקה לפיכך למקורות תרבות אלטרנטיביים, שנמצאו בחלקם בהודו ובתרבותה העתיקה. הניסיונות ההיסטוריים והבלשניים לאיתור מקור משותף לגרמנים ולהודים רווחו במיוחד במאה התשע-עשרה ונועדו לספק הסבר מדעי-לכאורה למהותו של הגזע הארי ולמקורם המשותף של העמים ההודו-גרמניים. החוקר הגרמני דיטמר רוטרמונד (Rothermund) עמד על נקודה זו בספרו **מסע החיפוש האינטלקטואלי הגרמני אחר הודו** (*The German Intellectual Quest for India*, New Delhi: Manohar, 1986). קביעה זו תואמת לתזה ההיסטורית הוותיקה על דרכה הייחודית של גרמניה, ולפיה ההתנגדות לערכים הליברליים הצרפתיים הביאה את הגרמנים לאימוץ תפישה אנטי-דמוקרטית. כך טען, בין השאר, ישעיהו ברלין, שבמאמרו על "השכלה-שכנגד" (Counter-Enlightenment) משנת 1980 ציין כי "הדוקטרינות העגומות האלה הן שהעניקו השראה ללאומנות, לאימפריאליזם, ולבסוף – בצורתן האלימה והפתולוגית ביותר, לדוקטרינות הפשיסטיות והטוטליטריות של המאה העשרים" (Isaiah Berlin, "The Counter-Enlightenment", in: Henry Hardy (ed.), *Against the Current: Essays in the History of Ideas*, New York: Viking Press, 1980, p. 24).

חן צורף-אשכנזי, היסטוריון ישראלי הפועל בגרמניה, פרסם לאחרונה את מחקרו המעניין על אנשי צבא גרמנים

ד"ר אייזיק לובלסקי חוקר את תולדות המפגש בין מזרח למערב בעת החדשה, ומרכז את הקורסים "ג'נוסייד" ו"סוגיות בחקר הלאומיות" באוניברסיטה הפתוחה.

וא"ל: isaaclu@openu.ac.il

לג'ורג' הראשון מלך בריטניה הגדולה, שהמשיכה להחזיק
בנחלותיה בגרמניה עד שנת 1837, ומכאן גיוסם של חיילים
גרמנים לשירות האימפריה הבריטית.

עם זאת, מחקרו של צורף-אשכנזי אינו מתמקד
בהיסטוריה הצבאית או הפוליטית המעניינת הקשורה
לעניין זה, אלא יותר בדרך שבה תרמו מכתביהם ויומני
המסע של אותם אנשי צבא גרמנים ליצירת העניין האדיר
בהודו. המחבר משווה בין מבטם של החיילים הגרמנים
בהודו ובתרבותה, ובין מחקרים באנגלית שנכתבו באותה
עת בהודו בידי אנשי **האגודה האסיאתית של בנגל** (The
Asiatic Society of Bengal), ובראשם סר ויליאם ג'ונס
(Jones, 1746-1794) וממשיכי דרכו. לטענת המחבר, האופן
שבו התעמתו הגרמנים עם הבריטים והשוו בין ממצאיהם
עשוי לשקף את הדרך השונה שבה התפתח מחקר הודו
בגרמניה ובבריטניה במהלך המאה התשע-עשרה. כך ניתן
לגלות תובנות נוספות לגבי שדה המחקר האוריינטלי
בכללותו והגרמני בפרט, כמו גם לגבי ביטויים של היחס
והתחושות כלפי הקולוניאליזם בגרמניה של המאה השמונה-
עשרה (עמ' 2-3).

בחלקו הראשון הספר סוקר את הברית הפוליטית
והצבאית שהתקיימה בין הנובר לבין האימפריה הבריטית,
ובחלקו השני מנתח באופן שובה לב חלק מכ-30 המכתבים
שנשלחו בשלהי המאה השמונה-עשרה לכתבי עת מהנובר
בידי אנשי צבא גרמנים שהוצבו בהודו. מכתבים אלה היו
אנונימיים ברובם וכללו, לצד תיאורי קרבות, גם מידע על
הטבע בהודו ועל אנשיה ותרבותה. לדוגמא, בשנת 1786
התפרסם בכתב העת הרשמי-למחצה **המגזין ההנוברי**
(*Hannoverisches Magazin*) מכתב של גרמני שחי בהודו,
ובו עצות לגבי ההכנה הרצויה למסע להודו ועצות לגבי
השירות הצבאי בה, ובשנת 1791 התפרסם באותו כתב עת
תרגום לגרמנית לשני שירים בטמילית (השפה המדוברת
במדינת טמיל-נאדו [Tamil Nadu] בדרום הודו). לדברי
צורף-אשכנזי, העניין שהתעורר בדיוק באותה עת ברחבי
גרמניה בתרבותה של הודו, בעיקר הודות לקריאה
בתרגומים לכתבי קודש ודרמה שנערכו בידי בריטים,
קיבל כך גוון לוקל-פטריוטי ייחודי, כאשר תרגומים שנעשו
ישירות בידי גרמנים סייעו לאנשי הנובר להתוודע לתרבותה
של הודו (עמ' 51).

מעניין לציין כי באותה שנה בדיוק, 1791, תורגמה
לראשונה לגרמנית הדרמה ההודית הנודעת **שקונטלה**
(*Sakuntalā*) מאת המחזאי הקלאסי קאלידסה (*Kālidāsa*),
בן המאה הרביעית או החמישית לספירה. התרגום לגרמנית
לא נעשה ישירות מסנסקריט, שפת המקור ההודי, אלא
"מיד שנייה", מתרגומו המכוון לאנגלית של ויליאם ג'ונס,
שפורסם בכלכותה בשנת 1789. התרגום לגרמנית, פרי
עבודתו של גאורג פורסטר (Forster, 1754-1794), זכה

באופן מפתיע בגרמניה להד גדול בהרבה מזה שקיבל תרגומו
של ג'ונס באנגליה. מכאן ואילך החל עידן חדש בתולדות
הספרות, הבלשנות וההגות בגרמניה – דורות של פילוסופים
ובלשנים צללו לתוך עולם התרבות ההודי כדי לאתר קווי
דמיון של מחשבה ושפה בין הגרמנית לבין הסנסקריט.
תרגומו של פורסטר השפיע על שורת אנשי רוח נודעים,
כמו פרידריך שילר (Schiller, 1759-1805), יוהן וולפגנג
גתה (Goethe, 1749-1832) ויוהן גוטפריד הרדר (Herder,
1744-1803), אשר העמיקו את עניינם בהודו ובתרבותה
בקריאת תרגומים נוספים שנעשו בידי אוריינטליסטים
בריטים מרכזיים מסנסקריט לאנגלית.

צורף-אשכנזי מיטיב לתאר כיצד הקצינים הגרמנים
מהנובר זנו – לנוכח מראה עיניהם – באחד הרעיונות
המרכזיים בחקר האוריינט בכלל והודו בפרט באקדמיה
האירופית במאה התשע-עשרה: דרדורה של התרבות
האוריינטלית של זמנם, בהשוואה לעברה המפואר והנוכח
(עמ' 75). רעיון זה עמד במרכז הניסיון של הוגים רבים
באותה עת להסביר כיצד ייתכן שתרבות שהייתה כה
מפוארת בעבר התדרדרה לכדי ניוון של ממש בעת
המודרנית. כמובן שהפתרונות שנמצאו לשאלה זו העניקו
בדרך-כלל לגיימיציה לשלטון המערבי הזר והמפותח
יותר (בהתאם להשקפתם של ההוגים המערביים), ששיאה
ברעיון המשימה המתרבת. גישה זו באה לידי ביטוי
למשל בהגותו של מייסד מדע האנתרופולוגיה, אדוארד
ברנט טיילור (Tylor, 1832-1917), שקבע כי המזרח נחות
מהמערב בשל ניוונו. עם זאת, חלק מחוקרי הודו ובלשני
הסנסקריט הגרמנים העלו רעיונות מקוריים ומעט שונים
בפרשנותם בנוגע לסוגיה זו. דוגמא מובהקת לעניין זה היא
הגותו של הבלשן הגרמני פרנץ בופ (Bopp, 1791-1867),
שנחשב לאבי הבלשנות המודרנית ולמי שהטמיע את המונח
"השפות ההודו-אירופיות" בשיח האקדמי האירופי. בספרו
משנת 1816 **על שיטת ההטיה של שפת הסנסקריט** (*Über
das Conjugationssystem der Sanskritsprache*) קבע בופ
כי במשפחות השפות השונות קיים תהליך היסטורי של
ניוון, אך דווקא השפות העתיקות ביותר בכל משפחה הן
הטהורות וה"בריאות" ביותר ביחס לבנותיהן. במקרה של
משפחת השפות ההודו-אירופיות קבע בופ כי הסנסקריט
מושלמת ביחס לכל השפות ההודו-אירופיות שנולדו ממנה
או אחריה. קביעות מסוג זה הלכו ונעשו נפוצות יותר במאה
התשע-עשרה וסייעו דווקא לבניית דימוי חיובי יותר של
הודו בעיני המערב.

בחלקו השלישי של הספר מופיע ניתוח של ספרי מסעות
שחיברו כמה קצינים גרמנים. אחד מאלה היה קארל-
אוגוסט פון שלגל, אחיו של הפילוסוף פרידריך, שחיבר
סקירה צבאית-גאוגרפית על דרום הודו, שלא הובאה מעולם
לדפוס (עמ' 99).

קראו בגיליון הבא של זמנים

גיליון מס' 136 (סתיו 2016)

בין המאמרים:

נח בנינגה / התרבות החומרית של האסירים באושוויץ

מיכל גל / היצירה האמנותית כחפץ וכמושג

רואי בר־שדה / מרד הדרווישים בסומליה (1899-1920): סיפורו המשתנה של אירוע מכונן

נתן אפרתי / תחיית הדיבור העברי ומקומו של אליעזר בן־יהודה

נוגה אפרתי / "נרטיב ההצלה", "הנרטיב הכיתתי" וההיסטוריה של נשים בעיראק

עידן ירון / כרוניקה של מוות ידוע מראש: סיפורו של "המרכז הלאומי לגבורה והנצחה הר איתן"

קבצים מתוכננים לגיליונות הבאים:

- < מאה שנים למהפכות ברוסיה
- < ג'נוסייד ואלימות המונית
- < היסטוריה סביבתית
- < חמש־מאות שנים לרפורמציה

בקרו באתר הבית של זמנים:
www.openu.ac.il/zmanim

חלקו הרביעי והאחרון של הספר דן באופן שבו הגישה המערבית כלפי הודו ותרבותה החלה לעבור שינויים מהותיים בשלהי המאה השמונה־עשרה, במקביל להתקדמות חקר הסנסקריט וההינדואיזם בידי האוריינטליסטים הבריטים שפעלו בהודו. צורף־אשכנזי מדגיש את חשיבותו של הרדר בעיצוב השקפת העולם הגרמנית על אודות הודו ותרבותה, ומשווה בין תאוותו של זה ליומני מסע (הרדר לא ביקר מעודו בהודו) לבין הפופולריות היחסית שזכו לה יומני המסע והמאמרים בכתבי העת של הקצינים הגרמנים בהודו שתוארו לעיל (עמ' 152-161).

חיילים גרמנים בהודו הקולוניאלית הוא מחקר היסטורי מקורי ומעניין, המעלה על נס דווקא את פרי מחשבתו של "האדם הקטן", במקרה זה אנשי הצבא הגרמנים מהנובר ששירתו בהודו וכתבו על מראה עיניהם באופן לא מקצועי, אך עם זאת ראשוני ומקורי. מסקנותיו של המחבר בנוגע להשפעותיהם של רשמים אלה ראויות לתשומת לב, לאור העניין האדיר בהודו ובתרבותה שהתגלה בגרמניה בתקופה העוקבת לזו שבה עוסק הספר המעניין הזה.